

О. В. Каряка

ДАВНІ ШЛЯХИ БІЛЯ ДАВИДОВОГО БРОДУ НА ІНГУЛЬЦІ

Стаття присвячена з'ясуванню ролі регіону села Давидів Брід (Бериславський р-н, Херсонська обл.) в системі суходільного сполучення між Інгульцем та Дніпром та ключової ролі давніх курганів як просторових орієнтирів у степових просторах. На основі ретельного картографування та аналізу супутникових знімків було виявлено місця максимальної концентрації давніх доріг та значну роль досліджуваного регіону в системі суходільної комунікації Нижнього Подніпров'я у західному напрямку.

Ключові слова: супутникова зйомка, давні шляхи, кургани, просторові орієнтири, суходільні комунікації.

Вступ. В останні роки помітно зріс інтерес до неруйнівних методів в археологічних дослідженнях, серед яких вагому частину займає вивчення різноманітних супутникових знімків. Доступ до різноманітних ресурсів у мережі Інтернет постійно збільшує коло джерел до вивчення, дозволяє виявляти нові об'єкти та перспективні регіони. В даному напрямку особливої ваги набувають дослідження об'єктів, які раніше були майже невідомі через складність виявлення їх в польових умовах. Одним з яскравих прикладів таких об'єктів є давні дороги, сліди яких часто трапляються на супутникових знімках, але, як правило, невидимі при звичайному обстеженні в полі.

Для виявлення системи доріг та суходільних комунікацій ми провели ретельне картографування залишків цих доріг та їх орієнтирів в ландшафті курганів — на великій ділянці між нижньою течією Інгульця від його гирла та Дніпром (рис. 1). Ця територія досить щільно насичена означеними об'єктами. На

даний момент нами зафіксовано 993 кургани (точніше — просторових пунктів орієнтації) та 562 фрагменти шляхів, які тим чи іншим способом з ними пов'язані.

Результати досліджень. Складена нами археологічна карта Дніпро-Інгулецького регіону дозволяє виділити район максимальної концентрації залишків давніх доріг. Йому відповідає місцевість на південь від сучасного села Давидів Брід (Бериславський р-н, Херсонська обл.) — розташована приблизно за 75 км від устя Інгульця при його впадінні в заплаву Дніпра (зауважимо, що річище Інгульця сильно покручене, тому реальна його довжина, якщо слідувати за течією, перевищує більш ніж в два рази і складає 165 км) та 25 км вище впадіння р. Вісунь, яка робить Інгулець більш повноводним. Цей регіон мало досліджений в археологічному плані. Серед найбільш ранніх тут відоме сарматське поховання I ст. до н. е. — I ст. н. е. (Костюк 1975, с. 98—99), однак, безперечно, тут існувало і населення більш ранніх епох.

В даному регіоні можна виділити три окремі ділянки концентрації шляхів та курганів — типові зірки (про обґрунтування термінів — див. статтю Ю. В. Болтрика, О. В. Каряки в цьому випуску), які були витягнуті уздовж ложа Інгульця на загальну відстань близько 9 км і обмежені з північного сходу балкою Байдаків Яр а на південному заході балкою Довга на західному краю с. Білогірка (рис. 2). Вказані зірки складались з крупних курганів і невеличких курганних груп, які було добре видно на значній відстані. На даний момент горизонт видимості цих курганів складає близько 9—10 км, але очевидно що в давнину він був суттєво більше.

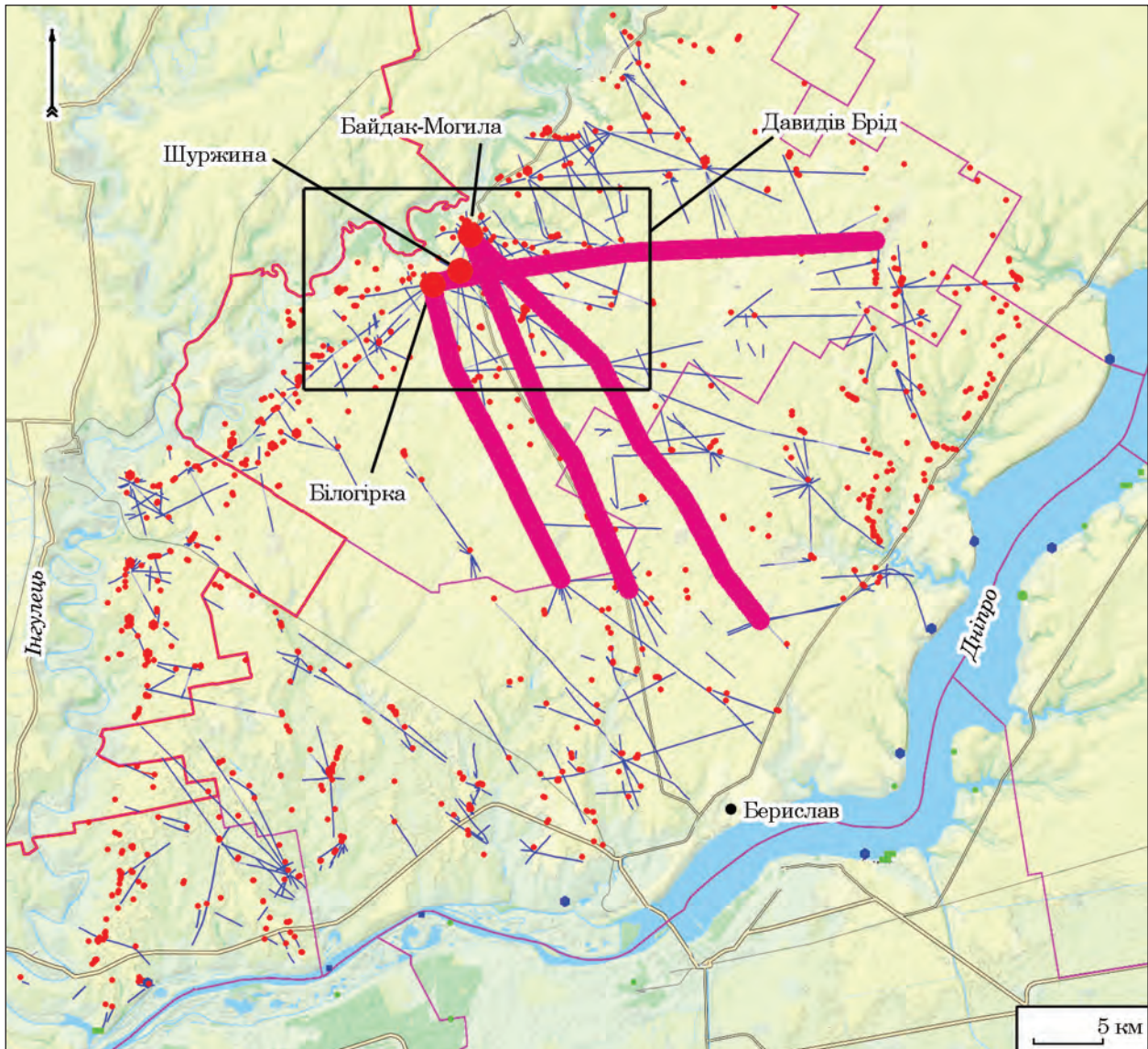

Рис. 1. Регіон межиріччя Дніпра та Інгульця з виявленими залишками давніх шляхів і курганів, а також головні напрямки комунікації вузла доріг Давидів Брід

Байдак-Могила. Головним центром даного регіону є великий курган Байдак-Могила, висота якого зараз складає близько 8 м (видимий горизонт 10,7 км). Цей курган є найбільшим у відповідній курганній групі. За даними супутникової зйомки тут можна нарахувати сім курганних плям, розтягнутих на відстані близько 0,8 км в широтному напрямку. Однак, через високу насиченість даного регіону поховальними пам'ятками, чимало з них можна спостерігати на більшій відстані — близько 1,3—2 км.

Головний курган (N47°13'05,6014"; E33°10'56,2431") розташований за 2,3 км на південний захід (азимут 14,03°) від центру сучасного села Давидів Брід на найвищій точці мису лівого берегу ріки Інгулець — на відстані 2—3 км від її русла, між балками Давидів Яр та Шуржина.

Даний курганний могильник являє собою типову зірку — місце значного скупчення дав-

ніх доріг. Центром зірки є сама Байдак-Могила. Зараз можна нарахувати 13 променів — три наскрізних пари і сім окремих радіальних, більшість з яких мають південно-східну направленість. Промені в основному мали 1,1—8,7 км довжини, однак, деякі з них можна простежити на значно більшу відстань, коли вони спрямовуються відносно інших, віддалених курганів.

Ключовими променями даної зірки слід вважати три напрямки — на північ, південний захід та захід, які безпосередньо тягнулися до берега Інгульця і були пов'язані з бродом через річку. Північний з них простежується на 1,33 км і прямував до с. Давидів Брід — губиться серед сучасної сільської забудови. Два інших добре читаються на тлі ланів та поступово переходять у балки та яри, вірогідно пов'язані з ерозійними процесами, що були супутніми тривалому використанню давніх шляхів поблизу берегового смуги Інгульця.

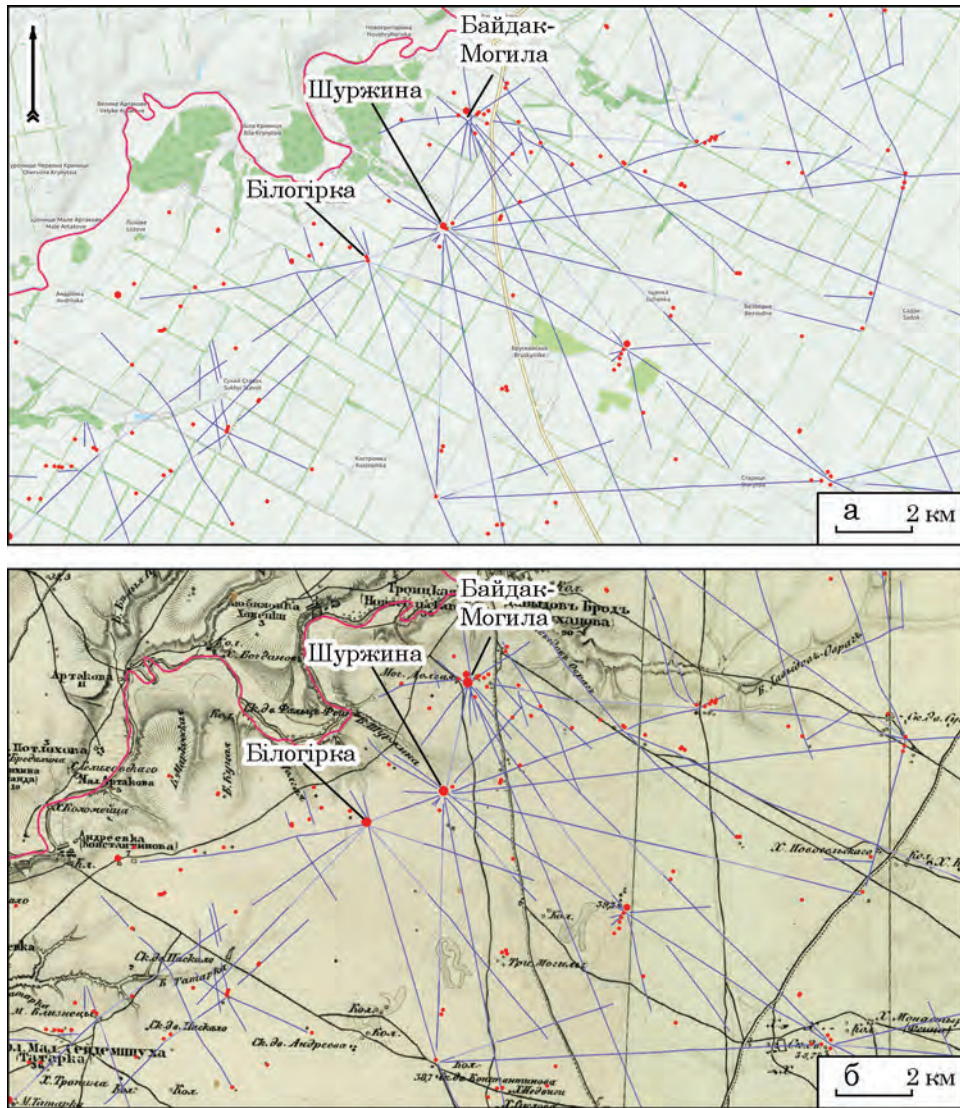

Рис. 2. Головний вузол доріг Давидів Брід та зірки Байдак-Могила, Шуржина й Білогірка: а — сучасна карта; б — трьохверстова карта XIX ст.

Одночасно з цим на тлі зірки Байдак-Могили добре читається фрагмент наскрізної дороги, яка йшла уздовж верхнього краю лівого берега заплави Інгульця. Тут простежується шматок довжиною 3,94 км у напрямку з південного заходу на північний схід, однак продовження її добре читається в обох напрямках. На Південь її можна простежити на 29,2 км до сучасного с. Івано-Кеїно (Снігірівський р-н Миколаївської обл.) на лівому березі Інгульця. У північному напрямку ця дорога прямує до с. Мала Олександрівка (Бериславський р-н Херсонської обл.) і далі на Північний Схід в глиб степу.

Більшість променів Байдак-Могили мали південно-східний напрям. На даний момент вдалось зафіксувати шість, але припускаємо що їх було більше, оскільки це був головний напрям руху від даної курганної групи. Їх довжина складала від 1,0 до 3,7 км. Однак, серед них особливо виділяються два промені, які збереглися значно краще. З них східний з частковою реконструкцією можна простежити на

загальну довжину більше 27 км — до великої курганної групи, розташованої за 4,9 км на північний захід (азимут $128,31^\circ$) від с. Урожайне (Бериславський р-н, Херсонська обл.). Цей шлях абсолютно прямою лінією проходив протягом 14,2 км до нечисленної курганної групи (і зірки) у 1,9 км на захід від нині закинутого с. Новосибірське (Бериславський р-н, Херсонська обл.), в якій найбільший насип на даний момент складає близько 1,5 м у висоту. Зауважимо, що на даний момент висоти цього кургану було недостатньо щоб бачити від нього кінцевий пункт свого призначення Байдак-Могили та рухатись прямо не збиваючись з курсу. Одночасно з цим, нам не вдалось знайти на супутникових фото якихось об'єктів, придатних для орієнтування, хоча приблизно в середині цього проміжку, на відстані 8,125 км від Байдак-могили, на південний схід від с. Брускінське, розташований невеличкий пагорб та водозбірні резервуари, які часто розміщались на місцях давніх курганів, котрі в даному випадку мог-

ли маркувати описуваний шлях. На противагу цьому, цілком можливо, що означені нами кургани в давнину були вище і ніякої проблеми мати хоча б один з них в прямій видимості не було. Для цього було достатньо додаткових 4,5 м сумарної висоти обох курганів. Далі в південному напрямку цей шлях проходив через невеличкий під з колодязями і повз хутір Балашів (також з видимим курганом із зіркою) з трактиром Тропіна (ознака великого шляху) та через могилу Чабанську з невеликим вигином діставався кінцевого пункту — великої курганної групи та зірки біля хутора Зацарного. Ця частина шляху мала видимі орієнтири, відстань між якими становила близько 2—4 км. Далі напрям цього шляху розпадається на чотири окремих, які губляться в степу за 19 км до берега Дніпра, в напрямку м. Берислава.

Зауважимо, що лінія зафіксованої нами дороги загалом близька до сучасного шляху Давидів Брід—Берислав, та співзвучного до нього тракту, позначеного на трьохверстовій карті XIX ст., однак вони не є ідентичними. Сучасний шлях розтягнутою дугою проходить на захід паралельно нашому на відстані близько 500—600 м (найбільша зафіксована відстань 1,2 км) та повністю ігнорує видимі степові орієнтири, просторово пов'язаний з сучасною сільськогосподарською інфраструктурою. На противагу йому простежений нами шлях був помітно пряміший і його форма чітко підпорядковувалась наявним в давнину та видимим здалека курганам, які виконували роль просторових орієнтирів.

Другий шлях південно-східного напрямку починається від Байдак-Могили й прямує на 13,36 км до курганної групи на схід від с. Стариця (Бериславський р-н, Херсонська обл.), від якої повертає південніше та проходить майже паралельно західному шляху на відстані близько 5—6 км від нього. Даний шлях мав значно менше орієнтирів, однак добре реконструюється завдяки збереженості кількох фрагментів. Загалом простежується на відстань 37,7 км до двохметрового кургану південніше с. Костирка (Бериславський р-н, Херсонська обл.), після якого розпадається на кілька шляхів в напрямку заплави Дніпра.

Також від Байдак-Могили простежено один шлях східного напрямку, якій закінчується за 11,4 км на курганній групі біля скотного двора Суханова № 2, приєднуючись до східного променя зірки Шуржина. Добре простежується прямий шлях довжиною 3,05 км до зірки Шуржина (азимут 190,58°), яка слугувала допоміжним орієнтиром при досягненні переправи Давидів Брід.

Окрім описаних нами променів слід зауважити, що на відстані 1,26 і 2,36 км на північний схід від Байдак-Могили виявлено залишки двох паралельних доріг, що йдуть з північного заходу на південний схід (азимуту 148,78° і

139,54° відповідно). Обидві вони починаються від лівої нижньої частини балки Давидів Яр. Перша з них може бути простежена на відстані 4,5 км і південним кінцем приєднується до одного з променів Байдак-Могили на відстані 4,14 км від неї (азимут 134,92°). Залишки іншої дороги можна простежити на відстань 7,6 км у південно-східному напрямку, закінчується біля двох курганів, розташованих у 1,1 км на північний захід від центру с. Безводне (Бериславський р-н, Херсонської обл.). На відстані 3,65 км від свого північного краю, біля Довгої Могили, ця дорога має північне відгалуження (паралельно початковому напрямку з відхиленням на північ), яке простежується далі — на загальну відстань майже 10 км у напрямку сіл Садов та Кучерське. Цей фрагмент дороги, з певними відхиленнями, добре асоціюється з дорогою (включно з розгалуженням), позначеної на трьохверстовій карті XIX ст., де вона минаючи хутір Кучерський повертає на північ і прямує до Ново-Кам'янки (Бериславський р-н Херсонської обл.; рис. 3). південне відгалуження цього шляху (згідно з трьохверстівкою) пряміше і за 22 км виходить у верхів'я балки Мала Мундирка біля сучасного с. Милове (Бериславський р-н, Херсонська обл.).

Шуржина (N47°11'28,8798"; E33°10'27,7387"). Розташована за 3,05 км на південь від Байдак-Могили (азимут 11,40°), за 2,8 км на схід від с. Білогірка (Бериславський р-н Херсонської обл.). Назву дістала від однойменної балки, у верхах якої розташована. Височіє над долиною Інгульця за 3,2 км від його річища.

Зірка складається з нечисленної компактної курганної групи. Зараз можна нарахувати чотири кургани. Центр зірки — найвищий з них, висотою 6 м. Зірка симетрична, складається з 15 променів. При такій насиченості залишків давніх доріг виділити наскрізні пари досить проблематично. Добре простежується одна наскрізна дорога, що йшла з північного заходу на південний схід повз основний курган від устя балки Шуржина через кілька курганних груп (і, відповідно, зірок) далі сучасного села Червоний Яр (Бериславський р-н, Херсонська обл.) на більш ніж 34,5 км, далі за напрямом має виходити до сучасного с. Милове (за 5,5 км), але губиться при переході через велику балку Кам'янська.

Більшість інших променів цієї зірки слід вважати радіальними. Лише два з них (довжиною 2,2 і 1,6 км) проходили в напрямку берегу Інгульця. Більшість інших мали східний, південно-східний та східний напрямки й відбивали різні варіанти шляху на південний схід — в район м. Берислав. Промені простежуються на відстань 3,6—12,8 км. За напрямком добре простежується їх просторова прив'язка до великих курганів. Особливо виділяються серед них — велика курганна група за 2,2 км на схід від с. Брускинське (Бериславський р-н,

Херсонська обл.) — 5,54 км від Шуржини, та кургану біля скотного двору Костянтинова за 1,8 км на південний схід від с. Костромка (Бериславський р-н, Херсонська обл.) — 6,94 км від Шуржини.

Виняткової уваги, на наш погляд, заслуговує східний шлях, який можна прослідкувати від зірки Шуржин. Він іде майже прямою лінією на відстань 12,06 км (азимут 83,33°) до курганної групи вже згаданої нами біля скотного двору Суханова № 2, де вона об'єднувалась з півночі з шляхом від Байдак-Могили. Далі продовження цього шляху на Схід прямувало через курган Маяковата Могила до сучасного села Нова Кам'янка (Бериславський р-н, Херсонська обл.) на перетин великої балки Кам'янка. Загальна довжина цієї простеженої ділянки шляху складає 29,6 км. Особливий інтерес цього шляху становить та обставина, що його продовження за 20 км на сході виводить до правого берегу Дніпра в регіоні сучасних сіл Дудчани та Гаврилівка Бериславського району. Саме в цьому регіоні існували відомі Аннівське та Гаврилівське пізньоскіфські городища.

Припускаємо, що зірка Шуржина була необхідна для обходу двох степових подів (кожен діаметром близько 1,5 км), розташованих за 2,5 і 4,24 км відповідно на південний схід від Байдак-Могили. Ці поди могли бути суттєвим ускладненням для проїзду під час осінніх дощів або весняних паводків. Дороги південно-східного напрямку від Шуржини прямували практично в тому самому напрямку що й від Байдак-Могили, але обминали ці два поди з південного краю.

Білогірка (N47°11'04,8471"; E33°08'53,3732"). Дана зірка є третім значним просторовим орієнтиром в зоні Давидового Броду. Центром її є курган який, схоже, втратив насипи навколо. Сучасна висота цього кургану складає близько 6 м. Зірка отримала назву за однойменним селом. Розташована за 1,8 км на південний схід (азимут 334,07°) від с. Білогірка (Бериславський р-н, Херсонська обл.), у 2,12 км на захід від Шуржини та 4,55 км на південний захід від Байдак-Могили, на верхньому плато над лівим берегом долини Інгульця, у 2,43 км від його русла.

Зірка симетрична, нараховує дев'ять променів, з яких дві пари наскрізних, інші радіальні. Промені частково реконструйовані. Довжина збережених частин 0,6—6,26 км. З боку Інгульця простежено два променя довжиною 0,63 і 0,96 м, спрямованих на північний захід в бік села. Західний з цих променів був частиною наскрізного, що прямував на південний схід в протилежний бік від кургану. Напрямок цього променю вдалось простежити на загальну довжину 11,1 км від центру зірки. Він прямував повз скотний двір Костянтинова (за 6,5 км) та далі йшов в напрямку с. Чкалове, де губився серед розораних полів. Південно-східний напрям

залишків давніх доріг також є домінуючим для цієї зірки аналогічно до двох вже описаних. Крім того слід виділити залишки наскрізного шляху, який проходив через цю зірку з заходу на схід уздовж берега Інгульця. Цей шлях на захід простежено до с. Івано Кепіно (про цю ділянку вже згадано в описі зірки Давидів Брід) з північним відгалуженням в бік Андріївки. У східному напрямі цей шлях прямує через зірку Шуржина поєднуючи цей регіон з Подніпров'ям в районі Дудчан.

Три описані нами зірки забезпечували різні варіанти дороги від переправи через Інгулець на південний схід до Дніпра — сумарно становили полосу загальною шириною близько 9 км.

Автор добре усвідомлює, що зафіксована за допомогою супутникової зйомки складна система давніх шляхів зараз має широкий хронологічний діапазон. На нашу думку, скоріш за все, у більшості, вона відбиває головні традиційні напрямки зручного пересування у степовому просторі між основними локаціями, орієнтуючись за допомогою давніх курганів. В регіоні, що розглядається, головними пунктами тяжіння постають традиційні переправи через Дніпро та Інгулець. Вони є складовою частиною значної системи комунікації широтного напрямку з різними відгалуженнями на Північ та Південь.

Два магістральних напрямки руху від регіону Давидова Броду добре маркують зручні місця традиційних переправ через річки і виводять до місць, де здавна існували поселенські структури. Біля самого Давидова Броду, а ця переправа на Чорному шляху, відома ще з козацьких часів, включена до складу меншої ділянки — Кизикерменського шляху (Яворницький 1990, с. 36, 37), який вже за Дніпром прямував на Кримський шлях. Південно-східний напрямок — до смуги сучасних Зміївки — Берислава (бувш. Кизикермену) та розташованих тут пізньоскіфських городищ: Консулівське, Бізюков Монастир (Червоний Маяк), Старошведське, та скіфських поселень Новокаїрська Балка та Зміївка. Східний напрямок — до регіону Гаврилівського, Аннівського та Саблуківського пізньоскіфських городищ, а також скіфських поселень Михайлівка та Гаврилівська балка.

Загалом, в подальшому продовженні на схід та південний схід, ці два напрямки відповідають двом зустрічним трасам шляхів на протилежному лівому березі Дніпра, що поєднували ці території з Муравським шляхом, та двома гілками прямували до Перекопу, Арабатської стрілки та регіону Сивашів з численними місцями соляних промислів¹.

1. Докладніше див. статтю Ю. В. Болтрика та О. В. Каряки в цьому випуску.

Висновки. В наслідок ретельного картографування залишків давніх доріг та пов'язаних з ними курганів на значній території між Дніпром та нижньою течією Інгульця вдалося виявити розгалужену систему сухопутних комунікацій, яка пов'язувала між собою різні регіони Причорноморського степу. Аналіз цієї системи дозволив виявити регіон максимальної насиченості залишками давніх доріг поблизу сучасного села Давидів Брід. Тут було зафіксовано три «зірки» — Байдак-Могила, Шуржина та Білогірка, в основі кожної з яких був великий курганний насип, висотою 6—8 м. Ці три зірки маркували місце традиційної переправи через р. Інгулець. За слідами доріг було виділено три головних напрямки сполучення даного регіону: 1) найпотужніший південно-східний — до регіону сучасного м. Берислав; 2) східний — до сучасного с. Дудчани; 3) шлях уздовж русла Інгульця по краю степового плато. На основі розглянутих шляхів виявлено, що переправа біля с. Давидів Брід замикала на себе комунікації великої території правого берега Нижнього Дніпра, що простягалися від гирла Інгульця на 120 км на північ.

Мусимо визнати, що виявлена нами система сухопутних комунікацій майже не відповідає відомим нам лініям шляхів, зафіксованим на історичних картах. Збіг напрямів лише фрагментарний та відбиває лише шляхи південно-східного напрямку (рис. 2).

Вивчення системи давніх доріг за допомогою супутникової зйомки на великих площах є новим напрямом серед археологічних досліджень. Подальші пошуки в цьому напрямку мають принести важливі результати про економічні стосунки давнього населення степової смуги України.

ЛІТЕРАТУРА

Костюк, Л. І. 1975. Сарматское погребение у с. Давыдов Брод на Херсонщине. В: *150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР: тезисы доклада юбилейной конференции*. Киев, с. 98-99.

Яворницький, Д. І. 1990. *Історія запорізьких козаків*. 1. Львів: Світ.

REFERENCES

Kostiuk, L. I. 1975. Sarmatskoe pogrebenie u s. Davydov Brod na Khersonshchine. In: *150 let Odesskomu arkheologicheskomu muzeiu AN USSR: tezisy doklada iubileinoi konferentsii*. Kiev, s. 98-99.

Yavornytskyi, D. I. 1990. *Istoriia zaporizkykh kozakiv*. 1. Lviv: Svit.

O. V. Kariaka

ANCIENT ROADS NEAR DAVYDIV BRID AT INGULETS RIVER

In recent years, due to expansion of the capabilities of using high-resolution satellite images and their availability on many resources on the Internet, the possibility of identifying new sites is becoming especially relevant. In order to reveal the ability of land communications as well as for the study of close relationship of the barrows and steppe roads we made the attempt to map them as completely as possible using the remote sensing methods in the area between the Dnieper and the Lower Ingulets Rivers.

The coverage of large territory made it possible to identify the place of the highest concentration of road residues which was located near the modern village of Davydiv Brid (Beryslav district, Kherson region). There were three identified so-called «Stars» — Bajdak-Mohyla, Shurzhyina and Bilohirka. At the base of each of them was a large mound of the 6—8 m high. All of them were in the line of sight from one to another and marked the place of the traditional crossing of the Ingulets River.

On the basis of the remnants of roads associated with them the main directions of movement were identified: 1) the largest to the southeast to the area of the modern city of Beryslav; 2) a less saturated but clearly traced eastern route to the area of the modern Dudchany village; 3) along the Ingulets valley on the top of the steppe plateau.

The internal structure and arrangement of the mounds and remains of roads is very complicated and can only be partially reconstructed. For example, we consider the fact of the seasonal use of Shurzhyin's star to bypass two lowlands located near Bajdak-Mohyla as obvious. From the last point several direct routes of the southeastern direction can be traced which were convenient in the dry season.

The attempt to compare the roads identified by us with the paths of the «three-verst Schubert map» of the 19th century had a few results. Only in some cases it is possible to trace the coincidence of the historical paths with those recorded by us in the southeastern direction and only on certain sections. In the eastern direction and the route along Ingulets there are no this kind of coincidences were actually revealed.

As a result we consider it necessary to admit that the remains of the roads we have recorded should be considered a special type of archaeological monuments accompanying other objects, primarily mounds. The phenomenon of the remains of these roads and the «stars» described by us is the phenomenon which reflects the certain part of human activity in the past and should be studied with the involvement of the as largest as possible territories and conducting field research.

Keywords: satellite images, ancient roads, barrows, spatial references, land communications.

Одержано 26.06.2021

КАРЯКА Олександр Віталійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

KARIAKA Oleksandr V., Ph D (History), research worker, the Institute of Archaeology of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-3066-3641, e-mail: akarjaka@ukr.net.